

PHILOSOPHICAL SCIENCES

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: 10.15421/272001

УДК 1:930.19 (043.5)

С. Айтов

*Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна, Дніпро, Україна*

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ І МЕТОДИ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

E-mail: aytovspartak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9049-5865

Анотація. Досліджено складну проблематику виникнення і сутності понятійного апарату й сукупності дослідницьких методів історичної антропології як сучасної філософії історії. Методологія даної праці заснована на реалізації принципів комплементарності, структурності, діалогічності. У студії зазначеної проблематики були залучені методи філософської герменевтики, системно-структурний, міждисциплінарний.

Понятійний апарат історичної антропології як сучасної філософії історії розуміється як інтелектуальний фундамент пізнавальної структури, що створює теоретичну систему координат для аналізу і досліджень людського виміру історичного розвитку і концептуальних досягнень науки про минуле та застосування отриманих у процесі дослідження згаданого проблемного поля когнітивних підходів і знань задля розуміння проблем сучасних соціокультурних процесів і їх потенціальних альтернатив у майбутньому.

Визначальні риси методологічного підґрунтя історично-антропологічного горизонту сучасної філософії історії відрізняються переважним застосуванням низки загальнонаукових, окремонаукових та метатеоретичних методів. Так, серед загальнонаукових найбільш впливовими для її розвитку є методи розуміння, ідеалізації і теоретичний. Найбільш ефективними для історичної антропології у

складі окремонаукових методів виявляються методи історичний, реконструкції та міждисциплінарний.

Високий когнітивний статус наведених вище загальнонаукових і окремонаукових методів зумовлений особливостями актуальних дослідницьких завдань історичної антропології, аналізом ментальної і соціокультурної площини динаміки минулого. Залучення метатеоретичних методів викликано орієнтацією історичної антропології як сучасної філософії історії на осмислення складної проблематики теоретичних студій глибинних психологічно-культурних основ суспільно-гуманітарного горизонту минулого та їх впливу на сучасну соціокультурну динаміку.

Серед перспектив продовження студій у проблемному полі цієї роботи можна вказати на аналіз понять і дослідницьких методів, важливих для аналізу ментально-культурної площини сучасних теорій динаміки глобалізації. Досить важливим є також вплив на створення теоретичної системи координат подальших студій в інтелектуальному універсумі історично-антропологічного горизонту сучасної філософії історії

Ключові слова: філософія історії, історична антропологія, концепції, понятійний апарат, методи.

S. Aytov

*Dnipro National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan, Ukraine, Dnipro*

HISTORICAL ANTHROPOLOGY AS THE MODERN PHILOSOPHY OF HISTORY: CONCEPTIONAL APPARATUS AND METHODS

Abstract. This article investigates the complicated problem of historical anthropology as the modern philosophy of history conceptual apparatus genesis and essence and its research methods cluster. The methodology of this work is based on the principles of complementarity, structurality, and dialogue. Studied problems include methods: philosophical hermeneutics, systemic-structural, interdisciplinary.

The conceptual apparatus of historical anthropology as the modern philosophy of history is understood as the intellectual foundation of cognitive structure, which creates a theoretical coordinate system for the analysis and research of the human dimension of historical development and conceptual achievements of the science of the past and the application of the received in the process of study mentioned problems behind the understanding current socio-cultural processes and their potential alternatives in the future.

The defining features of the methodological basis of the historical-anthropological horizon of modern philosophy of history are distinguished by the prevailing application of a number of general scientific, private scientific and meta-theoretical methods. Thus, among the general scientific, the most influential for its development are methods of understanding, idealization and theoretical. The most effective for historical anthropology in the composition of particular scientific methods are the methods of historical, reconstruction and interdisciplinary.

The high cognitive status of the above general scientific and particular scientific methods is determined by the peculiarities of actual research tasks of historical anthropology, analysis of the mental and socio-cultural plane of the dynamics of the past.

The involvement of meta-theoretical methods is caused by the orientation of historical anthropology as the modern philosophy of history to comprehend the complex problems of theoretical studies of the deep psychological and cultural foundations of the socio-humanitarian horizon of the past and their influence on contemporary socio-cultural dynamics.

Among the perspectives for the continuation of studies in the problematic field of this work, we can point to the analysis of concepts and research methods that are important for the analysis of the mental-cultural plane of modern theories of the dynamics of globalization. Also important is the influence on the creation of a theoretical coordinate system for further studies in the intellectual universe of the historical-anthropological horizon of modern philosophy of history.

Keywords: philosophy of history, historical anthropology, concepts, conceptual apparatus, methods.

Вступ

Проблема виокремлення та аналізу понятійного апарату і дослідницьких методів історичної антропології як сучасної філософії історії є досить малодослідженою у філософських та соціогуманітарних розвідках. У цьому проблемному полі можна побачити вивчення окремих теоретичних питань, які фактично не пов'язані між собою.

Так, загальні положення про розвиток різноманітних когнітивних напрямів історичної антропології містяться у науковій роботі М. М. Крома. Він досить докладно описує дослідницькі пошуки у сфері вивчення ментально-культурної сфери, однак відмовляється від їх генералізації [5, с. 4–6], виокремлення основних понять і методів цієї науки. А. Я. Гуревич глибоко аналізує важливі категорії сприймання світу, притаманні середньовічному європейському суспільству, часу і простору [2]. Але студії вченого торкаються, головним чином, тільки зазначених категорій і у площині соціально-, а не індивідуально-психологічних уявлень про світ.

М. Дінгес вивчає поняття стилю життя як одне із основних понять сучасних історично-антропологічних розвідок, переважно у сфері мікроісторії [3, с. 96–98], але не розглядає можливість існування і дії інших категорій та методів студій у просторі ментально-культурної проблематики минулого. П. Дінцельбахер аналізує проблемні поля різних напрямів однієї із сфер історичної антропології, історії ментальностей [4]. Втім, вчений не фокусує увагу на реконструкції і осмисленні категоріального й методологічного апарату історично-антропологічних студій.

У праці Ю. М. Лотмана містяться цікаві міркування про важливу роль інтелектуальної інтуїції у студіях людської розмірності минулого [6, с. 282–284]. При цьому дослідник не розглядає останню як одну із основних евристичних категорій історичної антропології. А. Калладайн та Л. Гендерсон спрямовують свої розвідки на вивчення різних аспектів повсякденного життя минулих епох, відповідно значення ритуалу у соціально-культурному просторі [7] і місця народних вірувань у суспільно-культурному середовищі [8]. Але зазначені вчені оминають постановку і вирішення питань системи понять і методів історичної антропології.

Відповідно до аналізу зазначеного вище кола теоретичних проблем, метою даної роботи є виокремлення й визначення сутності понятійного апарату й дослідницьких методів історичної антропології як сучасної філософії історії.

Методи дослідження

Методологія даної роботи заснована на принципах комплементарності, структурності, діалогічності й ґрунтується на фактологічному, концептуальному й критичному матеріалі, який міститься у працях сучасних вітчизняних та іноземних фахівців з філософії історії. Відокремлення і студії понятійного апарату і методів історичної антропології теорій як сучасної філософії історії було реалізовано на підставі низки дослідницьких методів. До них належать, зокрема, такі методи: філософської герменевтики, системно-структурний, міждисциплінарний. Застосування у даній роботі наведених наукових методів мало на меті досягнення низки когнітивних завдань.

Залучення принципу комплементарності та методу філософської герменевтики орієнтувалося на розуміння виникнення основних понять і методів історично-антропологічного горизонту сучасної філософії історії через посередництво зіставлення їх змісту.

Реалізацію системного принципу й системно-структурного методу було орієнтовано на осмислення теоретичних зв'язків сукупності понять й методів концепцій вивчення ментально-культурного горизонту минулого як цілісності, що призвели до створення історичної антропології як сучасної філософії історії.

Застосування принципу діалогічності та міждисциплінарного методу у дослідженні мало на меті осмислення впливів інтелектуальних взаємодій філософії історії в її історично-антропологічній площині та соціально-гуманітарних концепцій на формування основних понять і дослідницьких методів історично-антропологічних концепцій.

Результати дослідження

Понятійний апарат історичної антропології включає категорії методологічні, когнітивні (психологічні і соціокультурні) й аксіологічні. До методологічних категорій належать, зокрема, реконструкція, історичне пояснення, інтелектуальна інтуїція, мікроісторичний аналіз, міждисциплінарний діалог. Реконструкція є розумовим відтворенням сутності та істотних особливостей ментальності й соціокультурних чинників розвитку людей і соціумів минулого. Історичне пояснення виявляється методологічним підходом, орієнтованим на осмислення, а не на опис психологічних і суспільно-культурних причин і факторів динаміки минулого. Інтелектуальна інтуїція розуміється як осягнення сутності складних реалій ментальних і соціокультурних аспектів розвитку історичних процесів за допомогою інтуїції, яка ґрунтується на ретельному вивченні об'єктів минулого, що досліджуються. Мікроісторичний аналіз є методологічним підходом, орієнтованим на осмислення психології і повсякденного життя індивідумів і невеликих спільнот минулого. Міждисциплінарний діалог виявляється методологічним принципом історичної антропології, спрямованим на широкі інтелектуальні взаємодії з теоретичними підходами філософських, соціально-гуманітарних і частково природничих наук.

Психологічна складова когнітивних категорій історичної антропології містить, зокрема, поняття ментальності, сприймання простору і часу, бачення світу. Ментальність розуміється як сукупність оригінальних психологічних і культурних рис і особливостей, властивих людям і суспільствам різних історичних часів. Сприймання простору і часу є категорією, яка виступає пізнавальною основою

осмислення сприймання просторових (архітектурних, топографічних, географічних) й часових (добових, календарних, історичних) координат індивідуумами і різноманітними спільнотами минулого. Бачення світу відображає пізнавальні процеси з'ясування характеру розуміння людьми і суспільствами минулого природного середовища й усього обсягу соціально-культурної реальності.

До соціокультурної складової когнітивних категорій історичної антропології належать суспільнозначуща поведінка, повсякденне життя, габітус. Суспільнозначущу поведінку розуміють як сукупність морально-етичних і культурних норм установок і правил, що регулюють й спрямовують шляхи життєвої динаміки індивідумів і соціумів минулого. Повсякденне життя є сукупністю матеріально-речових й психологічно-культурних умов існування і різноманітних проявів активності людей і суспільств різних сторичних епох. Габітус являє собою сукупність стилей і способів життя індивідумів і спільнот минулого.

До аксіологічних категорій належать «історичний антропоцентризм», «психологічно-культурний плюралізм», демократичність. «Історичний антропоцентризм» полягає у розумінні історично-антропологічними студіями людини у контексті певної історичної доби як основного об'єкта дослідження останніх. «Психологічно-культурний плюралізм» знаходить прояв у визнанні історичною антропологією самоцінності й однакової значущості ментальності і соціокультурних особливостей людей та суспільств різних історичних епох. Демократичність втілена дослідженнями в історично-антропологічних працях психології і соціокультурних рис переважно різноманітних соціальних груп, а не еліти суспільств минулого.

Методологічна база історичної антропології як сучасної філософії історії засновується на методах загальнонаукових, окремонаукових та метатеоретичних, що визначаються характером отриманого знання. До першої групи належать методи наукового опису, узагальнення, класифікації, інтерпретації, пояснення, ідеалізації, теоретичний, наукового передбачення.

Відповідно, метод наукового опису є необхідним для накопичення інформації про ментальну і соціокультурну розмірність історичних процесів з метою їх подальшого теоретичного осмислення. Метод узагальнення отримав реалізацію у створенні на основі досліджень ментально-культурного горизонту минулого низки важливих для історично-антропологічних студій наукових категорій. До них належать, зокрема, ментальність, сприймання простору і часу, «бачення світу», суспільнозначуща поведінка, повсякденне життя, габітус та ін.

Метод класифікації було залучено при розподілі історично-антропологічних досліджень за критеріями складності і масштабності об'єктів, що вивчаються, на «історію ментальності» (дослідження масової свідомості суспільств минулого), «мікроісторію» (осмислення культурно-психологічних особливостей невеликих спільнот), «історію жінок» та «історію читання» (студії «бачення світу» й поведінкових установок субкультур за демографічними та суто культурними ознаками) та ін. Метод пояснення вельми активно застосовується для аналізу виникнення сутності особливостей процесів формування уявлень про світ, соціокультурних норм й цінностей, установ і проявів індивідуальної і суспільно значущої поведінки.

Метод ідеалізації знайшов втілення у створенні у пізнавальному просторі історичної антропології моделей осмислення ментального і соціокультурного

горизонту різних історичних епох та їх психологічно-культурних феноменів. Серед останніх, зокрема, можна згадати моделі «сміхової культури» Високого Середньовіччя та Ренесансу (М. М. Бахтін), «культури підвищених суспільних емоційності і чутливості» Пізнього Середньовіччя (Й. Гойзінга), «культури моральної економіки» (Е. Томпсон) та ін. Метод інтерпретації різноманітних текстів, створених у певні історичні епохи, застосовується з метою аналізу та розуміння закладених у них явних та латентних смислів. Їх адекватне історичній реальності трактування є важливим джерелом науково вірогідної інформації про численні аспекти ментальності, повсякденного життя і поведінки та світогляду суспільств минулого.

Теоретичний метод отримав застосування у створенні в універсумі історично-антропологічних студій концепцій, які осмислюють ментальну та соціокультурну розмірність каузальності, сутності та шляхів розвитку історичної динаміки. Завдяки його реалізації були створені, зокрема, концепції «тотальної історії» Ф. Броделя, «довгого Середньовіччя» Ж. Ле Гоффа, моделюючого впливу знаково-символічного горизонту культури на історико-соціальну реальність Ю. М. Лотмана та ін. Метод наукового передбачення відіграє важливу роль у історично-антропологічних дослідженнях у аспекті прогнозування соціокультурної, економічної, політичної динаміки сучасних суспільств на підставі аналізу і розуміння еволюції та проявів ментальності й трендів розвитку соціально значущої поведінки й систем морально-етичних цінностей суспільств минулого.

До окремонаукових методів, які є складовою «інтелектуального інструментарію» історичної антропології як сучасної філософії історії, належать генетичний, історичний, герменевтичний, семіотичний, реконструкції та міждисциплінарний. Реалізація генетичного методу має на меті з'ясування у просторі історично-антропологічних студій власних когнітивних основ та теоретичних підходів, що виступає фундаментом методологічної саморефлексії історичної антропології та стимулює її евристичні інновації. Історичний метод застосовується в історично-антропологічних розвідках при аналізі впливу на динаміку розвитку світобачення та соціокультурних норм суспільств минулого їх попередніх психологічних і поведінкових моделей у їх взаємодіях з наявним суспільним та культурно-психологічним контекстом.

Герменевтичний метод є важливим для історично-антропологічних концепцій у когнітивному горизонті дослідження різноманітних текстів, які містять науково значущу інформацію про особливості ментальності, систему морально-етичних цінностей, соціокультурні реалії суспільств відповідних часів. Семіотичний метод спрямований на осмислення знаково-символічної площини ментальних і соціокультурних проявів діяльності індивідуумів і суспільств минулих епох. Науково переконливим уособленням застосування даного елемента «інтелектуального інструментарію» історично-антропологічних студій виявляються праці Ю. М. Лотмана з вивчення семіотичних аспектів світобачення і культури російського суспільства другої половини XVIII – першої половини XIX ст.

Метод реконструкції орієнтований на виокремлення, аналіз та інтелектуальне відтворення багатоаспектних систем ментальних рис, морально-етичних цінностей, світоглядних ідей, культурних норм певних історичних часів. Міждисциплінарний метод знаходить реалізацію в історично-антропологічних концепціях через залучення теоретичних підходів інших, головним чином, соціально-гуманітарних наук, зокрема етнології, етнічної та соціальної психології, філології, культурології та ін.

За критерієм характеру отриманих знань у історичній антропології як сучасній філософії історії застосовуються методи метатеоретичного знання. До них, зокрема, належить метод аналізу в історично-антропологічних концепціях філософських основ досліджень у цій сфері пізнання. Даний метод був залучений при висуванні А. Я. Гуревичем ідеї про науково-революційний характер історичної антропології в осмисленні динаміки минулого; у теоретичних підходах Ж. Ле Гоффа до аналізу ментально-культурних основ цивілізації Середньовічного Заходу та Ф. Броделя до дослідження психологічних і соціокультурних засад історичного розвитку у XVI – XVIII ст. та ін. Серед метатеоретичних методів історичної антропології можна виокремити філософське осмислення у концепціях останньої методів наукового пізнання. Застосування цього методу втілено в історично-антропологічних студіях з розуміння сутності методологічного апарату даної сфери пізнання. Реалізація відповідної теоретичної проблематики міститься у наукових розвідках Ю. М. Лотмана сутності та шляхів застосування семіотичних концепцій у вивченні ментальності і соціокультурних реалій минулих епох; студіях Ж. Дюбі, А. Я. Гуревича, Ю. Л. Бессмертного засобів залучення міждисциплінарного методу у вивченні гуманітарного горизонту історичних процесів; осмисленні М. Блоком та Л. Февром когнітивного потенціалу герменевтичного методу у дослідженнях соціогуманітарної сфери минулого.

До метатеоретичних методів історичної антропології як сучасної філософії історії належить також оцінка практичної значущості студій цієї науки. Зазначений метод застосований, зокрема, у дослідженні Ж. Пюїмежа про вплив ментальних стереотипів та соціокультурних установок на формування ідеології шовінізму у сучасній Франції; працях Д. С. Лихачова про значення сміхової культури Середньовічної Русі для становлення модерної російської культури; студіях наукового напрямку «історії жінок», які виступають одним із теоретичних елементів розвідок проблем сучасного фемінізму.

Висновки

Отже, понятійний апарат історичної антропології як сучасної філософії історії виступає основою інтелектуально-пізнавальної структури, що створює теоретичну систему координат для осмислення й студій ментально-культурного горизонту історичної динаміки і концепцій науки про минуле та екстраполяції набутих у процесі дослідження відповідного проблемного поля когнітивних підходів і знань задля аналізу питань сучасної соціокультурної динаміки і можливих альтернатив розвитку останньої.

Особливості методологічного апарату історичної антропології як сучасної філософії історії визначаються переважним застосуванням низки загальнонаукових, окремонаукових та метатеоретичних методів. Так, серед загальнонаукових методів найбільш важливими для її розвитку є методи розуміння, ідеалізації і теоретичний. Найбільш ефективними для історичної антропології у складі окремонаукових методів виявляються методи історичний, реконструкції та міждисциплінарний. Високий когнітивний статус наведених вище загальнонаукових і окремонаукових методів зумовлений особливостями актуальних дослідницьких завдань історичної антропології, аналізом ментальної і соціокультурної площини динаміки минулого. Залучення метатеоретичних методів викликано орієнтацією історичної антропології як сучасної філософії історії на осмислення складної проблематики теоретичних

студій глибинних психологічно-культурних засад суспільно-гуманітарного горизонту минулого та їх впливу на сучасну соціокультурну динаміку.

References

1. Aytov S. Sh (2018). Historical anthropology as the modern philosophy of history: conceptualization and perspectives. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, vol. 28, no. 1, pp. 3–10. (in Ukrainian).
2. Gurevich A. Ya. (1999). Middle Ages categories. Selected works in four volumes. Moscow–Saint-Petersburg: University book, vol. 2, pp. 17–262 (in Russian).
3. Dinges M. (2000). Historical anthropology and social history: through « Life style» theory to «everyday life cultural history» /Odisseus, 2000/, ed. by. A. Ya. Gurevich, Moscow, Nauka, pp. 96–121 (in Russian).
4. Dincelbaher P. (2004). To mentality history theory and practice. *European mentality history*, ed. by. P. Dincelbaher, Lviv, Litopys, p. 15–37 (in Ukraine).
5. Krom M. M. (2010). Historical anthropology. Saint-Petersburg, Moscow, European university in Saint-Petersburg, Kvadriga, 214 p. (in Russian).
6. Lotman Yu. M. (1987). Karamzin creation, Moscow, Kniga, 336 p. (in Russian).
7. Calladine A. (2018). Public ritual, material forms and restoration of monarchy in English towns. *Historical research journal*, vol. 91, issue 253, pp. 497–518.
8. Henderson L. (2016). Witchcraft and folk belief in the age of Enlightenment: Scotland, 1670–1740, Basingstoke: Palgrave MacMillan, 382 p.

Received 30.12.2019

Accepted 24.01.2020